

Tønder bys nødpenge

Af F. Mørck.

Foredrag holdt i Møntsamlersforeningen for Nord- og Sydslesvig.

Det har fra gammel tid været sådan, at udgivelsen af penge er et privilegium, der er forbeholdt statens overhoved eller staten selv. Men i krigstider har man oplevet, at staten udtrykkeligt eller stiltiende har tilladt, at også andre har stået for udstedelsen af penge, og især har dette været tilfældet med pengesedler, der skulle træde i stedet for den officielle mønt. Således også i Tønder.

Første gang vi møder dem her er i 1812. De krige, Danmark på det tids-

punkt var indviklet i, og som endte med Kielerfreden i 1814, medførte, at regeringen for at kunne finansiere krigen måtte optage store lån. Metalpenge og skillemønt forsvandt ud af omsætningen og gemtes hen i strømpekafter og pengeklister eller omsmeltedes til brugsgenstande. Forgæves udstedte regeringen gentagne forbud og fastsatte straffebestemmelser.

I 1803 havde regeringen oprettet den såkaldte »Skatkammerfond«, der havde til formål at skaffe midler til veje til de ekstraordinære krigsudgifter, og hvis indtægter tilvejebragtes ved forhøjelse af forskellige bestående skatter og afgifter. Denne fond blev i 1808 udbygget ved en skatkammerafdragsfond, hvis indtægter i de kommende 14 år var anslået til over 15 millioner rdr.

Kursen på de danske penge faldt år for år. I oktober 1812 var kursen 1300, ved årets udgang 1760, d. v. s. at pengene kun var ca. $\frac{1}{15}$ værd af deres pålydende.

For at afhjælpe mangelen på skillemønt bemyndigede det slesvig-holstenske kancelli den 1. december 1812 magistraterne i de slesvig-holstenske byer til at udgive deres egne papirpenge til pålydende 5 og 10 skilling courant. Mange byer benyttede sig af denne bemyndigelse.

Tønder by havde allerede før denne forordning set sig nødsaget til at udstede sine første nødpenge, trykte kassesedler, lydende på 4 og 12 skilling. De var nummereret og forsynet med 4 underskrifter. De kunne omveksles ved bykassen med et »auf den Schatzkammerabtragsfond« udstedt »Repræsentativ«.

De fire, der har underskrevet sedlerne, er:

1. borgmester Georg Friedrich Horup, født 1757 på godset Seekamp i Holsten. Han var i 1781 blevet valgt til bysekretær, var borgmester

1812—1834 og døde som etatsråd i 1839. Hans opsparede formue gik tabt ved bankerotten i 1813, men han formåede at samle sig en mindre formue igen, for hvilken han stiftede et legat.

2. Christian Matthei Carstensen var kæmner i Tønder 1811—1813. Han var købmand og var kommet fra Vesteranflod. Han var i 1797 blevet taget i ed som borger.
3. Hans Petersen Angel var fra 1812—1813 bykasserer. Han var rådmand og iøvrigt også købmand. Han døde i 1847.
4. Christian Outzen var borgerdeputeret. Han var i 1801 blevet taget i ed som borger.

Byen styredes dengang af 1 borgmester, 6 rådmænd og 16 deputerede.

Der skulle gå godt og vel 100 år, da der atter var krisetid. Verdenskrigen 1914—18 forårsagede, at der atter blev mangel på småmønt. Metalpengene forsvandt, og allerede i de første dage i 1914 fremkom de første nødpenge. I Slesvig var Broager den første kommune, der udstedte sådanne sedler. Tønder kom temmelig sent med, og det resulterer i, at byen kommer til at ligge inde med en ret stor restbeholdning, som den ikke når at få udgivet, men må afhænde på anden måde. Hvad der oprindelig udelukkende var tænkt som en simpel nødforanstaltning — skabt af krigen — blev efterhånden gjort til et spekulationsmoment.

Den 6. februar 1920 besluttede Tønder bykollegium at bevilge 500.000 Mk. til udgivelse af nødpenge og at fremskaffe disse penge ved lån (»Kriegsanleihe«). Nogen udtrykkelig lovhjemmel havde man ganske vist ikke, men den tyske regering havde stiltiende anerkendt det faktum, at adskillige byer og landkommuner udgav deres egne penge.

Der blev nedsat en kommission, bestående af rådmand, malermester Bader, sparekassedirektør Olufsen, bankdirektør Rossen, Jensen og Julius Hansen samt arkitekt Thaysen til udførelse af beslutningen.

Allerede 5 dage senere den 11. februar 1920 blev et af stadsarkitekt L. Thaysen fremstillet udkast fremlagt, nemlig: 50 Pf.-seddel med græssende flok heste og byens våben,

20 Pf.-seddel med interiør af »Den hvide svane« med det slesvigske våben,

1 Mk.-seddel med kvægmarked og hingst,

5 Mk.-seddel med markedsplads og gl. Tønder kniplerske, og

10 Mk.-seddel med Østporten og Rolandstatuen.

Af hver værdi skulle der fremstilles for 100.000 Mk. nom. værdi.

Der blev handlet hurtigt; thi allerede den 7. februar havde magistraten udstyret bankdirektør Rossen med fuldmagt til på byens vegne at forhandle med Den internationale Kommission angående udgivelsen af pengesedler

med historiske motiver. Kommissionen giver samme dag sin tilslutning, »så-længe De holder Dem indenfor de nuværende gældende love«.

Fra Thaulow-museet i Kiel får man et fotografi af Rolandfiguren. Den skal jeg vende tilbage til senere.

Fra kunstneren Harald Slott-Møller, der på det tidspunkt opholdt sig i Flensborg, kom der telegrafisk tilladelse til at anvende det af ham fremstillede kunstblad »Guldhornet fundet 1639« som motiv på pengesedler.

Firmaet H. O. Persiehl, Hamborg, fik til opgave at fremstille prøvetryk af sedlerne: 10 Mk., 5 Mk. og 20 Pf.-sedler. Det fremgår af sagens akter i Tønder byarkiv, at nævnte trykkeri har fået ordre på trykning af 10.000 stk. 10 Mk.-sedler, 20.000 stk. 5 Mk.-sedler og 500.000 stk. 20 Pf.-sedler i flerfarvet stentryk på vandmærkepapir. En del af sedlerne skulle være færdig til den 14. marts 1920, nemlig afstemningsdagen i 2. zone.

Et andet firma, L. Handorff, Kiel, fik til opgave at fremstille prøvetryk af 1 Mk.-sedlerne (100.000 stk.) og af 50 Pf.-sedlerne (200.000 stk.). Også de skulle være færdige til afstemningsdagen den 14. marts 1920.

Persiehl, Hamborg, skulle ligeledes fremstille 25 Pf.-sedler. Ved prøvetrykket anmodede magistraten om, at ordet »Tønder« ændres til »Tønder«, og at der i den danske tekst tilføjes bindestreg mellem »her« og »værende«. Trykkeriet meddeler dog, at bindestregen kun kan ændres på en del af oplaget, idet de første allerede var færdige. Der findes således to forskellige udgaver af disse sedler, og dem med bindestregen er de sjældneste.

Ikke alle pengesedler blev færdige til tiden, og det synes, som om magistraten har været ængstelig for ikke at kunne komme af med alle de bestilte sedler. Trykkeriet i Kiel skriver nemlig den 3. maj til magistraten, at det ikke kan forstå den telefoniske besked, det har fået om ikke at færdiggøre trykningen af sedlerne. Det anmoder om at få tilstillet sit tilgodehavende for trykningen, nemlig 16.318 Mk. og spørger samtidig, hvad der skal ske med resten af sedlerne. Da magistraten ikke reagerer på trykkeriets henvendelse i første omgang, kommer der en regning gennem en sagsfører, og nu er det skyldige beløb vokset til 19.288 Mk. Og så betaler magistraten!

Kort forinden, nemlig den 18. maj 1920, forbyder Den internationale Kommission al videre udgivelse af nødpenge med øjeblikkelig virkning. Overtrædelse vil blive straffet med pengebøder af det dobbelte af de udgivne penge.

Den 5. juli 1920 foreligger der en foreløbig rapport fra kommunekassereren angående de pr. 1. juli 1920 udgivne pengesedler. Der var sat i om-løb for 154.920 Mk. Af disse penge regnede man med, at halvdelen ikke var tilbageleveret, således at der sikkert ville blive et overskud til kommunen på ca. 20.000 Mk. Det skulle senere vise sig, at dette var langt større.

At udgivelsen af disse nødpenge var et spørgsmål om forretning, fremgår af en bemærkning fra kommunekassereren om, at byen ville gøre den bedste forretning med 5 Mk.-sedlerne, fordi der var kommet færrest tilbage af dem, og da de efter folks mening var faldet bedst ud. Bankerne pressede på for at få indløst disse nødpenge, da de tyske penge mere og mere blev trukket ud af omsætningen.

Da man altså lå inde med et ikke ubetydeligt restoplæg af sedlerne, begyndte man at spekulere på, hvorledes man bedst kunne komme af med dem. Man overvejede bl. a. at udgive resten til 25% af deres pålydende, og man anmodede i den anledning administrator for De sønderjydske Landsdele i Åbenrå V. Haarløv, om tilladelse til at forsyne restoplaget med et overtryk i dansk mønt. Men dette blev afslået. Da der syd for grænsen var stor efterspørgsel efter nødpenge fra samlere, solgte man restoplaget, ialt til et pålydende af 193.000 Mk. til firmaet Walter Lipsky, Hamborg, for 51.000 Mk.

Gennem annoncer i aviserne indkaldtes de endnu i omløb værende sedler til indløsning senest den 1. november 1920.

Den 8. december 1920 foreligger den endelige afregning over de udgivne pengesedler:

Indtægter:

Udgivne sedler	164.076,70 Mk.	
heraf blev indløst	40.502,20 -	
	123.574,50 Mk.	
Solgt blev for	58.027,80 -	181.602,30 Mk.
(pålydende 198.719,55)		

Udgifter:

Forskellige rejseomkostn.	1.442,10 Mk.	
Trykkeri Persiehl	28.070,00 -	
Trykkeri Handorff	19.288,00 -	
Arkitekt Thaysen for udkast ...	4.862,00 -	53.662,10 Mk.
Merindtægt		<u>127.940,20 Mk.</u>

I november 1921 fik byen en forespørgsel fra trykkeriet i Kiel, om man var interesseret i genoptrykning af pengesedlerne, men måtte naturligvis nu svare, at sagen ingen interesse havde.

Lad os se lidt på de motiver, der er benyttet på Tønder-sedlerne. Man lægger først og fremmest mærke til, at byen ikke som så mange andre kommuner nord og syd for grænsen deltager i den nationalpolitiske grænsekamp gennem disse sedler. De genspejler alle rent historiske motiver og er med til at genopfriske byens udvikling gennem århundreder.

20 Pf.-sedler. På forsiden det slesvigske våben med de to løver. På bagsiden et interiør fra »Den hvide svane«, den ældste beværtning af de mange, som Tønder tidligere var så rig på. Omkring år 1900 var der 70 beværtninger, én for hver 49 indbyggere. Kort efter 1920 endte den sin tilværelse som beværtning og blev nedbrudt i 1932. På samme side står endvidere de kendte ord: »Hvor var det dejligt i gamle dage, da kunde man lade en puns sig smage for tyve Penning im weißen Schwan«. Den mand, der sidder i krostuen med en puns foran sig, er arkitekt Thaysens broder.

25 Pf.-sedler. Hovedmotivet er pigen med guldhornet. Som nævnt er dette billede malet af kunstneren Harald Slott-Møller. Vi kender alle denne episode i dansk historie, der udspillede lige uden for Tønder ved Gallehus. Pigen Kirstine Svendsdatter fra Østerby fandt i 1639 det første guldhorn.

50 Pf.-sedler. På forsiden ser vi Tønders byvåben, et sejlskib. Tønder er i sin tid anlagt som havneby og har igennem århundreder haft en betydelig trafik på havnen. Ligesom hansebyen Lybeck blev moderby for det holstenske Kiel, således blev den også moderby for den slesvigske by Tønder. Det var hertug Abel, der i 1243 sendte den lybske købstadsret til Tønder og lod den være gældende her. Sejlskibet i byens våben er ligeledes et lån fra Lybeck. Allerede dengang var byen en brik i det politiske spil mellem dansk og tysk.

På bagsiden af sedlen ser vi græssende heste, et typisk vestslesvigsk landskab på grænsen mellem marsken og gesten.

1 Mk.-sedler. På forsiden en hingst og på bagsiden et billede af et kvægmarked. Fra gammel tid blev der afholdt både kvæg- og hestemarkeder i Tønder. Der var til at begynde med to store markeder den 4. august og den 4. september, senere kom der andre markeder til. De Tøndringer købmænd havde vundet den ledende stilling i stude- og hestehandeler. Ad de ældgam-

le veje kom stuedrifterne fra alle Jyllands egne til markederne i Tønder, og det var derfor naturligt, at opkøberne sad i denne by. Hvert borgerhus havde ringe i muren eller gitterstænger, hvor kreaturerne kunne bindes, og hvert andet hus havde koncession til beværtning på markedsdage.

5 Mk.-sedler. På forsiden ser vi en kniplerske ved kniplearbejde i en gammel stue. Igennem et par århundreder var kniplingsindustrien hovedkilden til mange Tønder købmænds velstand. De første meddelelser herom får vi omkring år 1600. Flandern menes at være moderlandet for tønderiske kniplinger. I 1790 skal der have været beskæftiget over 16000 piger med knipling i Nordslesvig. Højdepunktet nåedes omkring år 1800. De fleste kniplersker sidder i dag i Hjerpsted og Ballum. Som baggrund på denne seddel ser vi en af de berømte tønderkniplinger.

Bagsiden viser det kendte motiv med lindetræet på torvet. Til venstre ser vi rådhuset og til højre det statelige gavlhus, der skal være bygget i 1517 af den sidste katolske præst Severin. Det menes, at bygningen har været anvendt af det til kirken hørende kalende-broderskab, altså et gildehus.

10 Mk.-sedler. Hovedmotivet på forsiden er den i 1872 nedrevne Østerport. Den har ligget ved indgangen til anlæget. Oprindelig var porten et tværs over gaden stående hus, men blev ødelagt ved branden i 1725 og derefter erstattet med en slags muret »triumfbue«. Overliggeren fra denne gamle port er indmuret i hallen i amtsmuseet. Bag ved byporten skimtes Helligåndshospitalet.

Bagsiden viser en statue, der af tegneren fejlagtig bliver betegnet som en Rolandstatue. Indtil omkring 1920 mente man, at denne figur, der i mange år havde henligget på rådhusets loft, forestillede Rolandskikkelsen, denne oldfranske helteskikkelse, der blev symbolet på mod og manddom. Retteligt er figuren en såkaldt »kagmand«. På det lille torv stod i gamle dage den murede »kag«, hvor de arme syndere blev kagstrøgne, inden de forvistes fra byen. Da »kagen« i 1699 blev ombygget, blev den prydet med denne figur, et træbillede af en profos. Den er altså et symbol på retfærdigheden, således som tegneren siger det på pengesedlen.

Tilbage er kun at fortælle, at alle sedler bærer datoen for afstemningen i 1. zone, nemlig den 10. februar 1920. De er underskrevet med navnet »Paulsen«. Herom følgende:

Henimod slutningen af den første verdenskrig (1917) måtte den daværende borgmester på grund af forskellige konflikter med landråden nedlægge sit embede. Byen stod altså uden borgmester, da de kaotiske tilstande satte ind med novemberrevolutionen 1918. Byens viceborgmester, rådmand Johs. Paulsen, måtte klare ledelsen, og det gik godt. Da arbejdsrådet i november 1918 forlangte, at der skulle hænges en rød fane ud fra rådhuset, ofrede Paulsen resolut sin kones underskørt til dette formål!